

گزارشی از ساختار احیاء علوم الدین

در سرگذشت ملت‌ها گاهی حوادثی رخ می‌دهد که به تنهایی بخش مهمی از سر و سر آنها را هویدا می‌سازد. گاهی فردی در میان ملتی ظهور می‌کند که با کردار خود بخش مهمی از نهانی‌ها و نهفته‌های آن ملت را نمایان می‌سازد. در میان میراث مکتوب تمدنی نیز گاهی آثاری تولید و ارائه می‌شود که نشان می‌دهد در میان آن ملت و مملکت چه حوادث و نهانی‌هایی نهفته بوده‌اند. کتاب احیاء علوم الدین غزالی نیز به تنهایی بخش مهمی از آنها را فاش و برملا می‌نماید. البته این گونه نیست که همه اینها رو به گذشته باشند و از روزگاران سپری شده‌ای یاد کنند که نام و نشانی جز همین یاد و خاطره، نداشته باشند؛ برعکس، گاهی این امور چنان ناب و بی‌سرگذشتند که اساساً آمده‌اند از برخی جدایی‌ها شکایت کنند، از برخی کمبودها و نبودها و ندانسته‌ها و نداشته‌ها و نکاشته‌ها و هزاران کم و کسری دیگر بنالند و راه و روش دست‌یابی به آنها را برای هم‌روزگاران و آیندگان حکایت نمایند. اینها گاهی طرح نوینی هستند برای یک زندگی، یک تاریخ، و یک گرایش و رویکرد و رهیافت در آینده؛ اینها به معنای درست و دقیق کلمه، گفتمان جدیدی هستند که می‌کوشند هوای تازه‌ای را در فضای موجود بپراکنند تا آنان که هنوز جانی در تن دارند، بتوانند نفس بکشند، برخیزند، و گامی فراییش بنهند. اینها می‌کوشند کالبد سخت و سرد ماندن در وضعیت آخر را با دمیدن روحی هجرت‌زا و اهل گذار، نرم و گرم کنند، به حرکت درآورند، و با گام‌هایی که رو به نور و روشنایی برمی‌دارند، وضعیت مطلوب را در آینده و برای آیندگان و نوادگان خود ایجاد نمایند. این گونه است که حوادث، افراد، و آثاری که مسئولیت دارند، از نهانی‌ها و نهفتگی‌های ملت و مملکت خود بگویند و آنها را به بانگ بلند بیان کنند تا آنان که اهل آند بشنوند و اگر احساس می‌کنند که از اصل خود دور مانده‌اند، روزگار وصل خویش را بازجویند و ...

باری، احیاء علوم الدین به تصریح نگارنده آن کتابی است که برای جبران یک کمبود، یا برای پر کردن یک جای خالی آمده است، اما نه به عنوان جانشین موقت یا مقطعی، بلکه به مثابه تأسیس نظام جدیدی در بستر و حوزه‌ای که خود وی معتقد بود باید ویرایش شود و از برخی آلودگی‌ها و بی‌کفایتی‌ها پاک و پیراسته شود. به نظر من یکی از مهم‌ترین کارکردها و فواید احیاء علوم الدین همین امر درخشان و فرخنده است؛ یعنی دسته‌بندی امور، اولویت‌بندی آنها و ایجاد فاصله اولیت و بعدیت در میان آنهاست. وگرنه، به تصریح خود او و جست‌وجوی برخی از محققان گذشته و

خشم و کینه و حسد، کتاب نکوهش دنیا، کتاب نکوهش مال و بخل، کتاب نکوهش جاه و ریا، کتاب نکوهش کبر و عجب، کتاب نکوهش غرور.

پارهٔ نجات‌دهنده‌ها

کتاب‌های این ربع عبارتند از:

کتاب توبه، کتاب صبر و شکر، کتاب بیم و امید، کتاب فقر و زهد، کتاب توحید و توکل، کتاب محبت و شوق و انس و رضا، کتاب نیت و صدق و اخلاص، کتاب مراقبه و محاسبه، کتاب تفکر، کتاب یاد مرگ.

دیده می‌شود در عناوین این کتاب‌ها هیچ تئوری یا نظریه نوین و شگفتی نیست. با این حال احیاء از تک‌تک کتاب‌های حاوی این نکات، مهم‌تر و مؤثرتر است و حتی همهٔ آنها با هم نیز نمی‌توانند جای آن را پر کنند.

در نگاه اول ممکن کسی از خود بپرسد مگر کتابی که داعیه آن احیای علوم دین است، وظیفه‌ای چنان ساده و نازل دارد که در باره آداب خوردن و نوشیدن یا عادات دیگری از این قبیل سخن بگوید یا به تحلیل این گونه کردارهای اولیه بپردازد؟ حقیقت آن است که این پرسش بسیار مهم را نمی‌توان در اینجا بیش از این طرح و شرح کرد. با این حال، کوتاه و مختصر می‌گوییم بر اساس یکی از مقیاس‌های غزالی برای اخلاق، تن و جان در پروسه اخلاق ارتباط متقابل دارند. طوری که رفتار خوب تن، باعث می‌شود جان آهنگ و ریتم خاصی پیدا کند و وقتی جانی آهنگ و نظام یافت، رفتارهایی سامان‌یافته و دقیق از آن صادر می‌شود.

بر این اساس دست‌یابی به نکات نجات‌دهنده و دوری از نقاط کُشنده، از مقدمات عادی و ساده‌ای آغاز می‌شوند که ظاهری بدون القاب و عناوینی مانند، غزالی و احیاء و امثال آنها نیز فراهم و شدنی است. اما صد نکته باریک‌تر از مو در اینجا و جاهای دیگری هست که بی‌همراهی خضر نمی‌توان آنها را یافت و سر نهفته در آنها را دریافت.

قصد ما در اینجا طرح و شرح تک‌تک نکات و نهانی‌های احیاء و دفاع از روش و رویکرد او نیست. هدف اصلی نشان دادن این نکته است که اگر امروزه هم کسانی در پی اصلاح و احیاء هستند، نیاز ندارند با سخنان شگفتی‌آور یا شعبده بکوشند حرف حقی را که دارند به مردم القا نمایند، نیاز آنها سامان‌بخشی به حرف حق خود، و دقت در ترتیب‌بندی مقدمات و نتایج آنهاست.

بیش از این مجال و دلیلی برای بحث در باره ظاهر و حتی باطن احیاء نمی‌بینیم. البته خاصه آن که کوششی در راه است که اگر فیض روح‌القدس مدد فرماید، بنا دارد احیاء علوم الدین را با زبان و بیان روزگار ما در اختیار بنهد و اگر چنین توفیقی رفیق گردد، امید می‌رود در محافل و مجامع اخلاق‌پژوهی، گرما و نور بیشتری حس و لمس شود و برخی از پرسش‌های ما، به فیض پاسخ درست و دقیق نایل آیند. |

حال، بخش‌های مهمی از سخنان و نوشته‌های غزالی در احیاء، در آثار پیش از او درج شده‌اند، اما طرح غزالی برای احیای علوم دین و نظام دنیا، و نیز الگوی ترتیب‌بندی و ایجاد اولویت میان آنها، مطالب کاتب را نیز در بر گرفته است و چیدمان آنها نیز به گونه‌ای است که نشان می‌دهد او قصد نداشته است که یک جنگ یا کشکول صوفیانه و سخنان حکیمانه و امثال این موارد را تولید و ارائه نماید. اگر این بود، کار او و کتاب او هم مانند بسیاری از کتاب‌های مشهور و حتی مهم در تاریخ تصوف و خانقاه، ارزشی در حد اساس‌نامه و آیین‌نامه صوفیان و خلوتیان و نظام خانقاه و زاویه نشینی و ... می‌یافت، اما کار و کتاب او بسی بیش از این حد و اندازه‌ها است و نمی‌توان آن را به این سطح و پایه‌ها تنزل داد.

کتاب وی در چهار بخش اساسی و به زبان خودش در چهار ربع سامان یافته است و ظاهراً عنوان جدید یا شگرف‌چندانی را در این سطح بیان ننموده است؛ طوری که می‌توان این عناوین و تیتراها را جدا جدا و حتی با هم، در بسیاری از کتاب‌های پیش از احیاء و پس از آن هم یافت. با این حال اثر آنها کجا و تأثیر این کتاب کجا؟

بخش‌های احیاء بر اساس فهرست غزالی عبارتند از:

پارهٔ عبادات

کتاب‌های این ربع عبارتند از:

کتاب علم، کتاب قواعد عقاید، کتاب اسرار طهارت، کتاب اسرار نماز، کتاب اسرار زکات، کتاب اسرار روزه، کتاب اسرار حج، کتاب آداب تلاوت قرآن، کتاب اذکار و دعاها، کتاب ترتیب‌بندی اوراد در زمان‌های مختلف.

پارهٔ عادات

کتاب‌های این ربع عبارتند از:

کتاب آداب خوردن، کتاب آداب ازدواج، کتاب احکام کسب‌وکار، کتاب حلال و حرام، کتاب آداب هم‌نشینی و معاشرت با مردم مختلف، کتاب عزلت، کتاب آداب سفر، کتاب سماع و وجد، کتاب امر به معروف و نهی از منکر، کتاب آداب زندگی و اخلاق نبوت.

پارهٔ هلاک‌کننده‌ها

کتاب‌های این ربع عبارتند از:

کتاب شرح شگفتی‌های قلب، کتاب ریاضت نفس، کتاب آفات شهوت شکم و شهوت فرج، کتاب آفات زبان، کتاب آفات

ترجمه و تحقیق: زاهد ویسی

اشاره

به تازگی با همت زاهد ویسی کار بزرگ ترجمه کتاب احیاء علوم الدین شاهکار ماندگار و اثرگذار امام محمد غزالی (۵۴۰ هـ) - ۵۰۵ هـ)، همراه با پیوست‌های تکمیلی و مفید، در حال آماده‌سازی و انتشار است. از او خواستیم گزارشی از چند و چون ترجمه خود و پیوست‌هایی که برای این اثر تدارک کرده است، برای خوانندگان و علاقه‌مندان حوزه غزالی پژوهی بنویسد. متن حاضر گزارش وی از این ترجمه است، همراه با ترجمه مقدمه غزالی بر احیاء علوم الدین.